

УДК 37(477)(091)
ББК 74 (4укр):933

Ю.В. Грищенко
м. Київ, Україна

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У дореволюційній Україні серед педагогічних навчальних закладів найбільшого поширення здобули вчительські семінарії, які готували вчителів співів для масових шкіл України кінця XIX – початку XX ст. Перші заклади освіти такого спрямування були відкриті у Коростишеві та Острозі Волинської губернії, у Вовчанську Харківської губернії в 60-х роках XIX ст. Учительські семінарії готували педагогічні кадри для початкових класів училищ, земських, міських шкіл та іншого підпорядкування.

В основу діяльності учительських семінарій було покладено “Проект учительської семінарії” К.Д. Ушинського. Згідно з цим документом учительські семінарії повинні були ознайомити учнів з досить широким колом загально-педагогічних знань, а саме з вивченням педагогіки, методики початкового навчання, психології дитячих ігор та методики співів і музики. Але основні положення цього проекту були реалізовані лише передовими земствами України [13, с. 36-66].

До семінарій приймали хлопців і дівчат віком не молодших 16-ти років, які закінчили двокласні початкові училища. У вступників перевіряли музичний слух і знання нотної грамоти. Строк навчання тривав 3-4 роки. При деяких семінаріях діяли підготовчі класи для дітей з сільської місцевості. В “Проекті учительських семінарій” відмічалось, що кількість вихованців не повинна перевищувати сто осіб не залежно від їх станового цензу, але обов’язково православного віросповідання. Учні, які протягом навчання отримували стипендію, мали відпрацювати не менше чотирьох років за направленням Міністерства народної освіти в початкових школах сільської місцевості, або повернути Міністерству всі витрати на їх навчання [14, с. 31-53].

В кінці XIX ст. Міністерство освіти стало приділяти більше уваги справі

народної освіти. Навчальний процес в учительських семінаріях здійснювався саме на основі спеціальних інструкцій Міністерства народної освіти та розпоряджень попечителя навчального округу. Так, у 1879 році вийшов наказ про поліпшення музичного виховання в учительських семінаріях та підвищення рівня викладання співів.

Про те, що вокально-хоровій підготовці в учительських семінаріях приділялось велике значення свідчать й інші адміністративні документи. Зокрема, в “Інструкції для учительських семінарій” від 4 червня 1875 року наголошувалось: “...викладання співів у семінаріях має за мету розвиток музичних здібностей і вмінь співати такою мірою, щоб учні могли згодом самі навчати учнів початкових народних училищ”. Слідуючим заходом було розпорядження Міністерства народної освіти від 22 вересня 1879 року про те, щоб у свідоцтвах про закінчення курсу навчання виставлялися “відмітки про успіхи у вивченні співів”. У грудні 1883 року вийшло ще одне розпорядження Управління навчального округу “Про надання учительських місць у народних училищах виключно особам, які здатні викладати церковний спів і спроможні організувати хор” [10, с. 5-19]. Внаслідок цих розпоряджень вже у 1884 році співви стали входити до обов’язкових предметів семінарського курсу.

Програми навчання з музичних предметів склалися переважно викладачами семінарій і затверджувалися педагогічною радою [5, с. 138]. Уроки співу в учительських семінаріях мали на меті розвинути музичні здібності майбутніх учителів, сформувати в них виконавські та музично-педагогічні уміння і навички. Семінаристи співали на богослужіннях в семінарській або приходській церкві, тому вивчення недільних, святкових та великодневих концертів було для них обов’язковим [3, с. 15]. До репертуару семінарських хорів входили твори Д.С. Бортнянського, П.І. Турчанінова, Т.І. Давидова, О.Ф. Львова та ін.

Значним джерелом знань для учнів були бібліотеки семінарій, які мали музичні відділи. Основу їх фондів складала література російських видавництв, серед яких “Посібник зі співу” М.І. Соловйова, “Музична азбука” О.Г. Рубця.

Також фонди бібліотек отримували газети і журнали, які дозволяли майбутнім вчителям співів не відриватися від музичного життя суспільства [15, с. 195-196].

За навчальними планами Міністерства освіти на заняття зі співів в семінаріях відводилось по дві години на тиждень. Крім цього проводились 2-3 співанки із загального хорового співу. Додаткові уроки зі співу та гри на музичних інструментах відбувались в позаурочний час [1, с. 6-7]. Основою музичного репертуару, який входив, до навчальної програми, була велика кількість духовних творів, що за формою поділялись на три- та чотириголосні. Заняття розпочинались і закінчувались виконанням молитов, що забезпечувало релігійно-моральне виховання учнів.

Під впливом передових ідей і посиленням уваги до народної творчості, вокальний репертуар поступово розширюється і урізноманітнюється. До програми вводиться вивчення російських та українських пісень в обробці різних композиторів.

Досить високими були вимоги до учнів учительських семінарій. При переході з одного класу в інший було обов'язковим задовільне виконання спеціальної програми з хорового співу та гри на музичних інструментах. Міністром народної освіти порушується питання про те, чи слід видавати свідоцтва на звання учителя народного училища вихованцям учительських семінарій, які мають негативні оцінки зі співів та чи варто їх переводити до наступних класів. Отримуючи випускний атестат, майбутні вчителі загальноосвітньої школи мали можливість проводити уроки співу нарівні з іншими предметами.

Поряд з викладанням співів та гри на музичних інструментах, семінаристи вивчали курс музично-теоретичних дисциплін, знайомились з елементами гармонії, сольфеджування, читання нот з листа, виконували вправи з камертоном.

Значна увага приділялась педагогічній підготовці. Відводилось чотири години на тиждень для вивчення основ педагогіки з елементами історії та

психології. Такі заняття сприяли розвитку педагогічної майстерності в майбутній роботі вчителя. Згідно розпорядження Міністерства освіти від 1879 року семінаристи мали проходити педагогічну практику у відкритих при семінаріях одно- та двокласних початкових училищах. Вже на третьому або четвертому випускних курсах під час педагогічної практики вони готували та проводили самостійні уроки співів та музики, на які відводилось по одній годині на тиждень. Майбутні вчителі мали навчати дітей нотної грамоти, молитвам, використовуючи як дидактичний матеріал релігійну та народну музику [6, с. 138-143].

На думку видатних педагогів та дослідників, які вивчали організацію музично-педагогічної освіти в учительських семінаріях України кінця XIX - початку XX ст., випускники семінарій знаходили велику повагу серед населення не лише за корисну навчальну діяльність та чуйне ставлення до школярів, але й за уміння співати, грати на музичних інструментах та організувати різні види самодіяльності, зокрема хору [9, с. 237].

Вже з 1908 року в Україні починають діяти жіночі учительські семінарії зі строком навчання чотири роки, в яких на уроки співів відводилось по вісім годин на тиждень.

Серед значної кількості педагогічних навчальних закладів України досліджуваного періоду слід відзначити Київську вчительську семінарію. Вона почала діяти 22 жовтня 1869 року. Семінарія готувала вчителів для сільських училищ Київської, Волинської та Подільської губерній.

Співставляючи навчальні плани та програми семінарії приходимо до висновку, що вони поступово доповнювались і ускладнювались. Так, якщо на початковому етапі існування цього закладу учні отримували лише елементарні знання з музичної грамоти, то вже програмою за 1896 рік передбачено поглиблене вивчення сольфеджіо, теорії музики (читання нот, знаки альтерації, мажорні і мінорні гами). Поглиблюються знання з постановки голосу, учнів знайомлять з поняттями “резонатори”, “тембри голосу”, “транспортування”.

Свої знання та вокальні здібності семінаристи мали можливість

реалізувати в хоровій діяльності. З 1882 року в Київській семінарії існувало чотири хори: головний, до складу якого входили найкращі голоси усіх класів, та три окремих хори кожного з навчальних класів. Головним хором керував вчитель співів, а іншими учні випускних класів, що досягли успіхів в оволодінні хоровим мистецтвом. Слухаючи і співставляючи виконання кожного хору, учні вчилися аналізувати, виховували свої музичні смаки, а практиканти-регенти демонстрували свої можливості під пильним наглядом викладача співів.

Отже, крім теоретичних і практичних знань і вмінь з вокально-хорової підготовки, учні київської семінарії отримували знання з основ хорового диригування, що в подальшому дозволяло їм самостійно керувати хором.

На початку XX ст. мережа навчальних закладів педагогічного спрямування значно розширюється. Значну роль відігравала діяльність учительських інститутів. Ще у 1872 році Міністерством народної освіти було прийняте рішення про створення таких навчальних закладів у Харківському, Одеському та Київському навчальних округах. При інститутах також повинні діяти додаткові для вчителів курси [2, с. 1-5]. Учительські інститути готували вчителів співів та музики для середніх навчальних закладів.

До інститутів приймали осіб віком не менше 16-ти років, що закінчили гімназії або інші середні заклади освіти. Термін навчання тривав три роки. Навчальні плани та програми, які були розроблені на початку XX ст. свідчать, що учбовий процес проводився за класно-урочною системою. Протягом двох років учні отримували загальну освіту, що передувала спеціальній. Починаючи з 2-го класу відбувалась загальнопедагогічна підготовка, куди входило викладання педагогіки, психології, дидактики, гігієни та ін. За навчальним планом Міністерства освіти на вивчення педагогіки з елементами історії та психології відводилось шість годин на тиждень. Крім того, учні проходили педагогічну практику зі співів по годині на тиждень у відкритих при інститутах міських училищах [1, с. 9].

В порівнянні з семінаріями, учительські інститути надавали більш

глибокі знання з музично-теоретичних предметів. На уроки зі співу Міністерством освіти спочатку було визначено по дві години позакласних занять щотижня. Але пізніше, за ініціативою викладачів інститутів, кількість годин було збільшено і введено їх до розкладу занять. Програмою зі співів передбачалось вивчення теорії музики, сольфеджіо, церковного співу, гармонії. Як самостійний предмет викладалась методика співів, куди входило знання історії музики та вивчення методики навчання співів у школі.

У 1874 році в м. Глухові було відкрито Учительський інститут для підготовки вчителів в міській училища Київського навчального округу. До інституту приймали молодих людей всіх звань і станів, не молодших 16 років. Без екзаменів вступали особи, що успішно закінчили курс середніх навчальних закладів. Ті ж, хто не мав такої освіти і отримав домашню освіту здавали вступні іспити [2, с. 203].

1 липня 1909 року відкривається Київський учительський інститут. В правилах для вступників зазначалось, що вони повинні мати знання не нижче повного шестирічного курсу міського училища. Крім того, перевірялись здібності до музики і співів [11].

На посаді викладача музики і співів перебував К.Г. Стеценко, який мав досить великий педагогічний досвід, працюючи в інших навчальних закладах. Деякий час в інституті співи викладав О.Д. Львов.

У 1907 році при Київському Фребелівському товаристві був заснований Фребелівський педагогічний інститут, який отримав назву в честь видатного німецького педагога Фребеля.

Дбаючи про підготовку висококваліфікованих вихователів при інституті було відкрито різні платні курси (20 крб. на рік), які здобули назву “Школа нянь”. Загальнопедагогічна підготовка на цих курсах була дещо скороченою. Успішно закінчуючи навчання слухачки курсів отримували звання “Вчених нянь” [8, с. 3-8].

При інституті був відкритий безкоштовний дитячий садок і початкова школа, де учні мали можливість проводити практичні заняття [12, с. 5-8].

На жаль, детальні відомості про вокально-хорову підготовку в цьому закладі ми не знайшли. Відомо, що деякий час музичні дисципліни тут викладали М. Новікова та К. Стеценко.

На початку ХХ ст. на території України починають відкриватися короткотермінові курси учителів, що проводилися в основному в літньо-осінній період. Ці курси тривали протягом місяця. Ще у 1865 році Харківське губернське земство порушило клопотання перед урядом про надання допомоги на влаштування вчительських курсів. У цьому ж році з ініціативи земств курси почали відкриватись при повітових училищах. Внаслідок реакційної політики уряду у 80-90-х роках вчительські курси були заборонені. Їх діяльність відновила лише на початку ХХ ст. [4, с. 260]. В Києві такі курси діяли при учительській семінарії на Лук'янівці, де музичні дисципліни викладали К. Стеценко (1903 р.) та О. Кошиць (1908 р.).

Цікавим є “Конспект занять на загальноосвітніх курсах”, який засвідчує, що тут вивчали теорію музики, історію церковного співу і народні пісні. Що стосується теорії музики, то від слухачів курсів вимагалось сольфеджувати тетра хорди різних тональностей, вміти знаходити і давати тон за допомогою камертона, користуватися метрономом, знати музичну термінологію. Викладаючи співи, К. Стеценко в своїй методиці широко застосовував підготовчі вправи, спів по слуху і з нот [2, с. 6-8].

В другій половині ХІХ ст. однією з форм педагогічної освіти стають педагогічні курси при вищих навчальних закладах. Вони створювались з метою “...надання тим, хто присвячує себе навчальному полю діяльності та справі виховання, можливості набутти педагогічну освіту і застосовуються в тих містах, де є університети...” Урядом було видано ряд документів, які мали регламентувати їх діяльність. Педагогічні курси готували учителів і вихователів для середніх навчальних закладів як Міністерства народної освіти, так і для інших Міністерств і Управлінь [7, с. 13].

Узагальнюючи вищевикладене, зауважимо, що вокально-хорова підготовка в навчальних закладах педагогічного спрямування досягла високого

професійного рівня. Тут була створена своєрідна система музично-естетичного виховання, яка поєднувала в собі традиції релігійної та світської культури, професійного та народного мистецтва. Наступність середньої та вищої освіти дозволяла молоді поглибити знання з музичної грамоти, досконаліше оволодіти хоровими навичками, виконавською майстерністю, що сприяло розвитку вокальних здібностей і дозволяло виявити творчий потенціал студентів. Залучення до викладацької діяльності видатних музикантів забезпечувало високий рівень у викладанні музичних дисциплін, зокрема методики навчання співу.

Література:

1. Гнутикова Ю.И. Подготовка учителя пения в дореволюционной России / Ю.И. Гнутикова // Музыкально-педагогическая подготовка учителя пения: ученые записки / Моск. гос. пед. ин-т им. В.И. Ленина. – М., 1965. – С.3-31.
2. Конспект занять на загальноосвітніх курсах // Ф. 276, оп. 3, спр. 338, ар. 6-8.
3. Лахно И. Кое-что о преподавании пения в народных школах // Русский начальный учитель, 1887. – №8-9. – С. 364-365.
4. Маклакова И.Ю. Земские ходатайства как источник по истории школы и общественного педагогического движения в России 2 пол. XIX – нач. XX вв. // Народное образование и педагогическая мысль России конца и начала империализма (Малоисследованные проблемы и источники): Сб. науч. трудов под. ред. Э. Днепрова. – М.: Наука, 1980. – С. 239-261.
5. Нариси українського шкільництва (1903-1933): Навч. посібник / За ред. О.В. Сухомлинської. – К: Заповіт, 1996. – 302 с.
6. Новобузька учительська семінарія // Освіта на Миколаївщині у XIX – XX ст. (історичні нариси). / кер. авт. кол. Павлик І.С. – Миколаїв, 1997. – С. 138 – 143.
7. Об упразднении педагогических институтов и о педагогических курсах, 13 июня 1860 г. // Ф. 16, оп. 299, спр. 93, ар. 13.

8. Положение о Фребелевском Педагогическом институте при обществе трудовой помощи для интеллигентных женщин в Киеве. – К., 1907. – С. 8.
9. Полфьоров Я. Художня робота вчителя // Рад. освіта. – 1926. – №10. – С. 13-18.
10. Розпорядження Управління навчального округу // Ф.707, оп. 161, спр. 132, арк. 8.
11. Справа про відкриття Київського учительського інституту // Ф. 175, оп. 1, спр. 28.
12. Справа про діяльність Фребелівського педагогічного інституту // Ф. 707, оп. 38, спр. 134, 1872 р., арк. 1-5, 203.
13. Ушинский К.Д. Проект учительской семинарии // Избранные педагогические сочинения: В 2 т. / Ред. А.И. Пискунов. – М., 1974. – Т. 1. – С. 36-66.
14. Ушинський К.Д. Проект учительської семінарії // Вибрані педагогічні твори: У 2 т. – К.: Рад. школа, 1983. – Т. 2. – С. 31-33.
15. Янчук О. 2 з'їзд - курси для керівників музичних студій педвузів // Музика. – 1925. – №4. – С. 195-196.